

و مالیه سی طرفدن واقع اولان اقراضات وارمنیلر ایله اجانب مؤسسات اعتباریه سی طرفدن شوراده بوراده اراضیه وارباب زراعته کوستریلن تسهیلات اعتباریه ، برطرز انتظام و اطراده مالکدر ؛ و یکی عالمک اعتبار زراعیسی میانه داخلدر . معامله لری واضح ، مقاصد تجاریه لری علی الا کثر معین ، طرز اقراض لری ، فائض لری شکل مطرده جاری اولدیغندن ، بو مؤسساتی آیری مطالعه ایتمک ، فائض جیلکی بونلردن آیرمق لازمدر .

بیتدی

م . زهردی

تورک ادبیاتی تاریخی

دوقوزنجی و اوئنجی عصرلرده کی

چغتای شاعر لری

۱

« نوائی » ده اول

تورک ادبیاتی تاریخنک اک مظلم و تدقیق اک مشکل شعبه لرندن بری ، هیچ شبهه یوق که چغتای ادبیاتیدر . بالخاصه نوائی به تقدم ایدن دوقوزنجی عصر شاعر لری حقنده بوکون المزدده موجود وثیقه لر فوق العاده نادر اولمقله برابر بزم نقطه نظر مزه کوره پک آرشایان استفاده درلر . « میرخواند » ک روضه الصفاسنده ، جامی نک « بهارستان » نده ، دولتشاه تذکره سنده ، « تحفه سامی » ده ، « آتشکده » ده ، ینه جامی نک « نفحات الانس » یله سلطان حسینک « مجالس العشاق » نده حیات و اثر لری موضوع بحث ایدیلن ادبا و متصوفین اک زیاده عجم تاریخ ادبیاتنه عائد سیالدر . اولردن بر چوغنک نسلاً تورک اولدیغی محقق اولمقله برابر ، تورکجه اثرلر وجوده کتیردکلرینه دأثر تاریخی هیچ بر قیده تصادف ایدم یورز . یوقاریده اسملرخی صایدیغمز مؤلفلر ، موضوع بحث ایتدکلری شخصیتک تورکجه یازوب یازمادیغنی قید ایتمکده بیله او قدر اهمالکار .

درلرکه آنجق پک نادر و پک معروف بر قاچ شخص حقنده بو قیدی در میان ایتشلردر . حالبوکه عجم شاعری اولارق کوستریلن سائر برطاقم تورکلرکده ، ولو نادر آبیله اولسه ، تورکجه اثرلر یازمش اولدقلری چوق محتملدر . چونکه تورک لسانی تیمور خانداننک سرایلرنده دائمًا سویله نیور و فارسی یازان شاعرلر اکثریتله او لسانی بیلیورلردی . « دولتشاه » تذکره سنده ، تیمورک طورونی « بایقرا بن عمر شیخ » ک مداحی « برندق بخاری » یه عائد ذکر ایدیلن بر لطیفه بونی کوسترییور :

شهرزاده بایقرا بلخده جالس تخت اولنجه ، مهادی احسانلر صیراسنده ، مداحی « برندق » ده بشیوز آلتون ویرلمسی شاعرک حضورنده مأمور مخصوصنه امر ایدر ؛ حالبوکه توقیی اولان ذات ناصلسه اکیوز آلتون ایچون بر فرمان یازمقله ، بشیوز ایرایه منتظر اولان زواللی شاعرک اله ایکی یوز لیرا کچر ، پک لطیفه کو اولان شاعر بونی هضم ایدمه یه رک شهرزاده یه اوافق بر منظومه تقدیم ایدوب اونده متجاهلانه « عجبا تورکجه ده بشیوز آلتون ایکی یوز دینارمی دیمکدر ؟ » دیه صورار :

آن جهانگیر کوجهان دارست	شاه دشمن کداز و دوست نواز
لطف سلطان بنده بسیارست	بشیوز آلتون مرا نمود انعام
در برام دو یست دینارست	سیصد از جمله غائبست اکنون
یا که پروانه جی غلط کارست	با مکر من غلط شنیدستم
بشیوز آلتون دو یست دینارست	یا مکر در عبارت تورکی

بونک اوزرینه شهرزاده کمال محظوظیتدن « تورکجه بشیوز آلتون هزار دینار دیمکدر » جوابی ویره رک احسانی بیک لیرایه ابلاغ ایدر ... ایشته بو اوافق و معنیدار حکایه بایقرا میرزانک سراینده تورکجه قونوشولدیغنی و « برندق » ک او لسانی پک اعلا آکلادیغنی کوسته ریور . بناء علیه محتملدرکه بو آدم آرا صیرا تورکجه شعرلرده یازمش اولسون . اساساً « ترکی کوی » شاعر اولارق کوسته ریلن بر چوقلرینک بیله تورکجه دن چوق فارسی شعرلری یازدقلری دوشونولورسه بو احتمالک قوتنه حکم ایدیله بیلیر . فقط ، بو نهایت بر احتمالدن ، بر فرضیه دن باشقا برشی دکدر .

« نوائی » اول و صوکرای یعنی دو قوزنجی عصرک تخمیناً ایلک و صوک
 نصف لرنده چغتایچه شعر یازانلر حقنده مالک اولدیغمز اک مهم وثیقه « نوائی » نلک
 « مجالس النفائس » یدر . « نوائی » اثرینک مقدمه سنده « جامی » نلک بهار -
 ستایلر دولتشاه تذکره سندن بحث ایدرک ، بونلرک قدما ی شعر احوالی ذکر
 و حکایه ایتدکارینی سویله دکن صوکرای دیرکه : « بو خجسته زمان و فرخنده
 دوران شعر و خوش طبعاری که سلطان صاحبقران [سلطان حسین بن باقر]
 یمن دولته و نتیجه تربیتده شعرلرینک اکثر اسلوبنده تخصیص غزل طورنده
 سائرلردن روح آسا و نشاط افزادر ، ترکیب سلاست و لطافتین بورونقلره
 و معنی نزاکت و غرائبین بوشرطلره کتور مشارکن اسماری اول جماعت زمزمه سنده
 بولونمقدن محروم و سوزلری اول ترتیب وقاعده ده نامعلوم اولدیغدن شکسته
 خاطره کادی که بر نیجه ورق یازوب بو عصر شعراسی و بودور ظرقاسی اسماری
 آنده ثبت اولنه . تابو نیازمندلر مقدمکی شعر اکبری ذیلنده مذکور و بو
 پیرولر اول رهبرلر خیلنده مسطور اولرلر . بو جهتن سلطان صاحبقران
 حضرتلرینک ولادت هایونلری زماندن روز افزون دولتلری دورانه دک ، که
 قیامته دک بر قرار و عالم انقراضه دک پایدار اوله ، آنلرکه فقیر ایشیتوب لکن
 خدمتترینه یتیشمه دیکم و آنلرکه خدمتترینه یتیشوب آنجق بوقنا دارالغروردن
 بقا دارالسروره انتقال ایدنلر و آنلرکه حال بو فرخ زمانده ظاهر درلر ، اول
 حضرتک ذات ملکی صفاته مداح و سراینده جمع اولانلرک نتایج طبعندن برر
 مقدار نشانه یازیللق ایچون بو مقصده بدأ و سکنر قسم اولتوب ... [*] « سکنر

[*] کرک بو پارچه کرک آلینان سائر پارچه لر ، شیوه دن ده بک قولای آکلاشیله جنی
 وجهله « نوائی » نلک کتابندن عیناً آلمادی . عیناً آلدیقنی تقدیرده اوللری آیریمجه
 بزم لهجه مزه جویرمک ضروری ایدی که بو تقدیرده ده مقاله لزومسز بر صورتده
 اوزایا جقدی . بونلک ایچون اسعد افندی کتبخانه سنده ۱۶۷۰ ، نومروده مقید نسخه یی
 کندیمزه اساس طوتدق . مذکور نسخه ده ، چغتای لهجه سی بزم آسکی عثمانلی لهجه سته
 تحویل ایدلمش اولدیغدن طبعی داها شایان استفاده و داها سهل التبعدر . بو نسخه نلک
 مترجمی ، مستسخی ، تاریخ و محل استنساخی حقنده متنده معلومات یوقسه ده ، محتی ،
 شایان احتجاج اولدیغنده شبهه بر اقیور . اساساً ، ایجاب ایتدکجه بو نسخه یی سائر
 نسخه لرله مقابله دن ده کری دورمادق .

یوز دو قسان آلتیده یازلمش اولان بومقدمه ده «نوائی» هر نه قدر سلطان حسین دوری رجالتی یازاجغتی سویلیورسده ده ، اثنای تحریرده - ینه او مقدمه ده عرض ایتدیکی وجهه - مشار الیهک چو جو قلغی زماننده تولوب کیده ن برطاقم ذواتی ده نظر اعتباره آلمش و بناء علیه دو قوزنجی عصرک ایلک نصف سده یتیشن چغتای شاعرلری ده بو میانده تعداد ایتشدرد . توزک ادبائیک اکی ملیتپروری اولدیغی «محاكمة اللغتين» یله واضع صورتده کوسترده «نوائی» شایان استغرابدرکه «مجالس» نکه اکی بویوک قسمی عجم شاعرلرینه تخصیص ایدیور . کتابک منقسم اولدیغی سکیز مجلسدن یالکیز برنجی ، ایکنجی ، اوچنجی ، بشنجی ، یدنجی مجلسلرده تورکجه یازان برطاقم شاعرلره نادرآ تصادف اولونیور . او تورکی کوی شاعرلر آراسنده فارسی شعرلر یازمایانه همان تصادف اولونامادیغی حالده تورکجه دیوان ترتیب ایتمش اولانلر غایت نادردر . سکیزنجی مجلسه کلنجه ، او مجلس منحصرآ «ماضیان حسین بایقرا» یه و اونک اکی زیاده تورکجه اثرلرینه مختص بولونیور . خلاصه مجالس النفاث سده مذکور چغتای شاعرلری - سلطان حسین ده داخل اولمق اوزره - اوتوز ایکی کشیدن عبارتدرکه بونلرک قسم اعظامندن بوکون یالکیز بر بیت و یا درت مصراع قالمشدر! بودو قوزنجی عصر چغتای شاعرلری آراسنده ، اثرلری کنیدیسی حقنده حکم ویرمه کافی بر کمیت تشکیل ایده بیله جک اولانلری نهایت یدی سکیز کشیدن عبارتدر . «نوائی» نکه ذکر ایتدیکی اوتوز ایکی چغتای شاعرینه ، کنیدیسیله ، «دولت شاه» تذکره سنده تورکی شعرده مهارتی ذکر ایدیلن و «ابوالقاسم بابر» دوری رجالتدن اولدیغی برغلرلک مقطعدن آکلاشیلان [۱] «امیررضی الدین علی» یی ، و «فخری» هروی» تذکره سنده چغتایجه شعرلری موجودداهاسا اربعه ذواتی ده علاوه ایده جک اولورسه ق چغتای ادبیاتنک دو قوزنجی عصری خلاصه ایتمش اولورز . [۲] دو قوزنجی عصر چغتای ادبیاتی ذکر ایده رکن ، نواشدن اول کلن شاعرلری بردور و نوائی زمانتی ایکنجی بردور اولارق تصنیف و قبول ایتک

[۱] حاکمی تاخاک و آب و بادرا باشد دوام

سلطنت برشاه بابرخان مقرر باش کو

[۲] چغتای امرا و سلاطینک آثار و شخصیتندن بحث ایدن بومهم تذکره ، بر

هیچ شبهه یوق که علمی و ناقابل اعتراض بر تقسیم عد اولوناماز. «محاكمة اللغتين» مؤلفه لاقول یاریم عصر تقدم ایدن «مولانا لطفی» ایله «نوائی» معاصر لری آراسنده نه شکل و نه ده اساس اعتباریله بر فرق بولونیوردی. لسان، طرز ادا، اوزانک طرز استعمالی، موضوعار اصلا ده کیشمه مشدی؛ آرا ده کی فرقله زمانه و شعرک تکامل عمومیسنه عائد اولمقدن زیاده شخصیتلرک تحالفندن منبعثدی. لطیفیدن چوق صوکر اکلنر آراسنده، لسان شعر ی اونک قدر مهارت و سلاسته قوللایانلر یک چوقدر. اساساً چغتای لهجه و ادبیاتنک دو قوزنجی عصر ظرفنده کی عمومی تکاملنی تدقیق ایدم بیلیمک ایچون المزدده کافی درجه ده وثیقه موجود بولونیور. ایشته بو ایضاحادن آکلاشیلیور که نوائیدن اول کلن شاعر لری آیدر برکن بر اساس علمی به متابعت ادعاسنده بولونیورز؛ یالکز، نوائی بی چغتای ادبیاتنک اک بویوک سیاسی و «سلطان حسین» دورینی او ادبیاتنک اک پارلاق دوری عد ایتدیکمز ایچون اونی بر محور تتبع یاپارق مطالعات سائر مزری بونقطه اطرافه طویلایمی معقول کوریورز.

«نوائی» مجالسند تقویمی بر صبرا کوزه تمه دیکی ایچون، حسین بایقرا دورندن اول کلن دو قوزنجی عصر شاعر لری تفریق ایتمک براز مشکلدرد. برنجی مجلس بلا استثنا اسکیلردن مرکبدرد؛ چونکه مؤلف «اونلرک شریف زماننک آخرینه یتیشمش و ملازمتلری شرفیله مشرف اولمامشدر». «ایکنجی مجلس» مجالس «ک تحریری انساننده بر حیات بولونمایان ذواتدن متشکلدر که نوائی «آنلردن بعضنک ملازمتنه کوچوکلکده یتیشمش و بعضینکده صحبتله مشرف» اولمشدر. بونک بعض ارکانیله «سلاطین عظام و اولاد واجب الاحتراملردن» باحث اولان یدنجی مجلسده کیلردن قسم اعظمی، «حسین بایقرا» دورینه تقدم ایتمشلردرد. بناء علیه بومقاله ده موضوع بحث ایدم جکمز شخصیتلر اونلردن و «فخری هروی» تذکره سنده او دور رجالتدن اوله رق کوسته ریلن سائر بعض ذواتدن عبارتدر.

چوق نقاطدن «مجالس» ی اتمام ایتکده در. بو یک مهم وثیقه حقیقه مستشرقلرکده حائز معلومات اولمادقلرینی ظن ایدیورم. بز فاضل محترم خالص افندی حضرتلرینک کتبخانه سنده کی یکنه نسخه دن استفاده ایتدک مشارالیه علناً بیان تشکر بورجزدر.

بو خصوصده اك مهم استادكاهمز اولان «مجالس الفانس» له «فخرى» هروى، تذكره سنك و يردىكى معلوماتى على الايجاب دولتشاه و سام ميرزادن، «سفينة الشعراء» دن، «روضه الصفاء» دن، «نفحات» ايله «مجالس العاشقين» دن، «آتشكده» و «جيب السير» دن و داها سائر بعض و نائق مهمه دن اتمام و اكمال ايله دك.

مجالسك برنجى طبقه سنده موجود اولان چغتاي شاعرلىرى شونلردر:

اميرى: تورك ايدى [۱]، نواينك روايتجه، اولدجه شايان دقت تورجه اثرلى اولدينى حالده شهرت بولامامشدر. بو شاعرك «ده نامه» عنوانيله يازدينى تورجه بر مشوينك بر بيتنى نوائى نقل ايدىيور:

نه يماك دين نه اويقودين ساليب سوز
يماك دين تويوب اويقودين بوموب كوز

نوائى بوشاعرك فارسى شعر يازوب يازماديغنى موضوع بحث ايتيور. فقط دولتشاه «يوسف اميرى» اسمنده شاهرخ سلطان شعراسندن برنجى ذكر ايدىيوركه بلكه بودر؛ «تورك ايدى» افاده سنك معناسى آكلاشيليرسه زمانك توافقى و تورجه اثرلى سنك شهرت قازاناماديغنى حقنده كى روايت بو احتمالى تايد ايدىيلير.

مولانا حاجى ابوالحسن: بوده توركدى؛ طالب علملكه مشغول اولدينى ايچون قوت طبع پيدا ايتمش؛ شعرلى تنظيمه باشلامش، حتى او آراق

[۱] كرك اميرى ايچون كرك آشاغيده كى مولانا حاجى ابوالحسن ايچون نوائى «تورك ايدى» تعبيرى قولانيور وبالخاصه ايكنجيسى ايچون «تورك ايدى» اما طالب علملكه مشغول اولوب ... افاده سنى استعمال ايدىيور. نواينك بو ايكي سندن باشقا ديكر هيچ بر شاعر ايچون بو تعبيرى قولاناماسى اونك «كويلى، طهره لى» معناسه قولانيلدغي كوسترييور. اساساً نوائى «توركانه» كله سنى «قابا صابا» مقامنده برچوق يرلرده از جمله «محاكمة اللغتين» و «مجالس» ده صيق صيق قولانمشدر. «تورك» كله سنك اسكى عثمانلى محررلى آراسنده ده - وقيق پاشانك ايضاح ايتديكى وجهله - بو معنايه قولانلاماسى بو خطالعه بى تايد ايدىيور. سليمان افندى ده «چغتاي لغتى» نده «تورك» كله سنى عين صورته تفسير ايتمشدر. بونقطه نظر دن بو «اميرى» ايله دولتشاهك بحث ايتديكى يوسف اميرى آبرى آدملىر اولسه كركدر.

ماوراءالنهر شعراسی بیئنده بویوک بر اهمیت قازانان معما علمنده اکتساب
رسوخ ایتمشدی . «نوائی» مولانانک خوش طبع اولدیغنی سویلیور . بحال
التفائس ده بومطلعی ذکر ایداییور :

کیلیب تور اول کل و برهنه اوتوروب بارادور
بو اوت کونکولکاتوشوب جانی کویدور ببارادور

مرزنا قطبی : سلطان مسعود میرزانک سراینده یاشایان شاعرلردند .
نوائی اونک یالکیز تورکجه ده دکل فارسی شعرده ده یک زیاده متانت طبعه مالک
وظریف بر آدم اولدیغنی سویله دکن صوکر مشهور بر مطلقنی ذکر ایدیور :
غنچه کر نسبت قیور اوزیکا دلدار آغریخی
ای صبا یلی تولاقان ایله زنه ار آغریخی
سفینه الشعرا ده مولانا قطبی نک ذکرینه تصادف ایدیله مه دی .

مرزنا نعیمی : مولانا قطبی نک اقرباسدن اولان نعیمی سلطان حسینک
اوائل احوالنده یاشنده بولومش ، و حکمدارینه کوستردیکی فرط صداقتدن
ناشی نهایت صدارت عالی منصبه قدر ارتقا ایتمشدر . نوائی اونک حقده
« سلطان صاحبقران آستانه سنده اولور ایدی ، چونکه قابلیتی واردی و صدق
واخلاص ایله قوللق ایله دی » دیدکن صوکره شخصیت ادبییه سی موضوع
بحث ایده رک : « فنا طبعی یوغیدی ، تورکی نظمدرده طبعی ملایم ایدی »
دیور و بصورتله قدرت ادبییه سنک ، بالخاصه فارسیده ، قدرت اداریه سندن دون
اولدیغنی کوسترییور .

نام ، دم دین بولدی پیدامونجه کم حسن و جمال

سین بری وشدین بارانما بدور بشردین ذوالجلال

مطلعنک قائل اولان مولانا نعیمی ، سلطان حسینک ابو سعیده قارشی
متمادی مغلوبیتلره دوچار اولارق طاغلرده ، صحرالرده سیار و سرسری دولاشدیغنی
بر ائنده ، نوائی نک تعبیرنجیه « اول حضرتک قزاقلغنده » [۸۶۷-۸۷۲]
ارتحال ایتمشدر . نعیمی نک تاریخ ولادت معلوم اولماقده برابر ، زمان و قتی
نظر اعتباره آنیرسه دو قوزنجی عصرک نصف اولته منسوب رجالدن عد
ایدیله بیلیر .

« مجالس » ك ايكنجي طبقه سنده « نوائيه » تقدم ايدن شاعر لر بوجه آتيدر :
مولانا صريمي : سمرقندلی اولوب تحصيل علم ايله مشغول اولمش بر آدمدر .
مجالس ده بر مطلبی ذکر ایدیور :

نجه بیغلی شمعین هجرینک دیاریم کیجه لار
آه کیم کویدوردی داغ انتظاریم کیجه لار

مولانا کمالی : بلخ اهالیسندندر . نوائی نک روایتیه کوره : « کوه صافدن
اولوب تورکی کوی و نظمی اول حوالیده خلایق بیتنده خالی از شهرت ده کلدی .
فارسی شعر سویله دیکنه دائر هیچ بر قیده تصادف ایدلمه یین بو شاعرک قبری
کوه صافده ایمش .

مولانا لطیفی : هنوز یک کوچو ککن وفات ایتدیکی ایچون ، بو شاعر دن یک
آز اثر قالدیغنی « نوائی » سویله یور . مسقط رأسی وقبرینک موقی معلوم اولمایان
مولانا لطیفی نک آتیده کی مطلبی حقنده نوائی : « اکر چه ترکانه در ، اما قائلنک
شوخ طبعلکی معلوم اولور » دیور .

گاه آقار گاه نامار لبک شکری [۱]
بیز کاتیکماز بو هیچ آقار طاماری

میرزا حاجی : سمرقند اهالیسندن وارباب اصلدن اولان بو شاعر حقنده
مجالس النفائس محرری : « بعض محله غریب شیلر طبعندن وارد اولوردی »
دیدکدن سوکرا « اما بو بیتنده خیلی چاشنی ورنک وار » جمله تقدیر کارانه سنه
تردیفاً میرزانک بر مطلبی ذکر ایدیور :

او خشای قامتینک غه صنوبرنی باغبان
بچاره بیلماس ایرمیش الفدن نایاغنی

سمرقنده مدفون اولان بو شاعر حقنده نوائی بر دعای رحمتدن باشقا بر
شی علاوه ایتیمور . « نوائی » ایله مناسبات دوستانه سی بولونان میرزا حاجی نی ،
دوقوزنجی عصرک ایلك نصف آدملرندن عد ایتمک هر حالده دوغرو دکلدور .
بهرل : لطیف و خوش مشرب بر آدم اولان بو شاعرک هر اتده فوت

[۱] ناماق : داملاق [چغتای لغتی : وامبری ، سلیمان افندی]

اولدیغی سویله یین «نوائی» اونک یالکیز بر مطلعنی نقل ایدیور. طرز اقاده سی
کندینک بوشاعرله کوروشدیکنی آکلاتدیغی ایچون ۸۹۶ دن اول وقات ایدن
بلالک سلطان حسین زمانندن مقدم اولمادیغی آکلاشیلیور :

جان وکونکلومنی جفا اوقی بیله کویدوردیکز [۱]
اویله کیم کول بولدوم و مین دین کونکول تیندوردیکز

— پشیمه دی —

کوپریلی زاده

خمسه فوار

کچن ییل

۱۳۲۹ سنه سنده تورک دنیای

(باشی ۶۳ نجی صاییده)

بالقان مغلویتلری اوزرینه ، عثمانلی هیأت اجتماعیه سنک نفسنه رجوع ایله
اک چوق تفکر و تأمل ایده جک قسمی ، هیچ شبهه یوق که اررورسی ایدی .
اوردولر ، وظائف مودوعه لری دائره سندن خارجه چیقمازلرسه ، صاغلاندولر .
هله زمانمۇده صنعت حرب ، افرادی اداره ایدنلرک بوتون حیاتی کندینه حصر
ایشدیرده جک قدر کنیش و مشکدر . هر زمان و هر مکانه اوردولرک قیمت
حریه لرینی اکیسلتن علت ، واسطه سی بولندقلری سیاستک صاحب و حاکی
کیسلمک میل و آرزوسی اولمشدر . اوردودن متشکل ، اوردویه مستد عثمانلی
دولتک تاریخی ، بلکه دیگر دولتلرک تاریخلرندن دهابلیغ اوله رق ، بوقانونی
اظهار ایدر . حربدن چیقان عثمانلی اوردوسنک کچن سنه کی ایلک ایشی ، کندیسنده
تحمرات سیاسیہ تولید ایدم بیله جک تخملری ازاله یه جالیشیق اولمشدر .

عمومیتله اوردولرک قیمتلرینی دوشورن بر عنصرده فکر آ ویدنا یورولهرق
کنجلیکک قوتی ، تحمینی ، آتشی ، جواللکسی ، اعتماد نفسی ، فداکار
ایمانی الحاصل دلیقانیلغنی غائب ایدن اعضاسیدر . عثمانلی دولتک خصوصیت

[۱] کویدورماک : یاقق ، یاندیرمق [ییشتای لغتی : وامه ری ، سلیمان افندی]